

Gauti rezultatai rodo, kad labai mažas procentas kairiarankių (tik 8% antrų klasių mokinių) turi kairiarankių giminaičių. Po 8% pirmų klasių ir 6% antrų klasių mokinių teigė, kad vienas iš tėvų yra kairiarankis.

Šis tyrimas parodė, kad reikia kuo skubiau ir išsamiau nagrinėti kairiarankių mokinių mokymo ir auklėjimo problemą. Mokytojai laukia pagalbos.

LITERATŪRA

1. БМЭ. - М., 1960. - Т. 15. - С. 26.
2. Спрингер С., Дейч Г. Левый мозг, правый мозг. - М., Мир, 1982. - С. 49.
3. М. Sovak. Pädagogische Probleme der Lateralität. - Berlin: BEB Verlag Volk und Gesundheit, 1968. - S. 140-148.

D I D A K T I K O S T Y R I M A I

Magdalena Karčiauskienė

S. ŠALKAUSKIO DIDAKTINĖS PAŽIŪROS

Bendrosios pedagogikos paskaitose pedagogikos kursą S. Šalkauskis skirsto į tris dalis: bendrąją pedagogiką, didaktiką ir derinimo mokslą. Šalia šių trijų pagrindinių pedagogikos dalių, dar skiriamos trys smulkesnės, būtent: fizinio lavinimo mokslas, estetiško ir religinio pedagogika.

Didaktinės S. Šalkauskio pažiūros nuosekliausiai ir plačiausiai išdėstomos 1936 metų žurnale "Lietuvos mokykla". Didaktika čia nusakoma, kaip lavinimo (protinimo) mokslas, apimtas mokytojo ir mokinių veiklą, kurioje mokytojas - tarpininkas tarp mokomojo dalyko ir mokinio.

Didaktika, kaip bendrosios pedagogikos dalis, skirstoma į du skyrius: bendrąją ir specialiąją. Bendroji didaktika sprendžia kertines teorines problemas, specialioji - praktinio, taikomojo pobūdžio klausimus. S. Šalkauskis nagrinėja tik bendrąją didaktiką - teorines protinio lavinimo problemas. Greta mokymo turinio, gero mokomosios medžiagos pateikimo, ypač pabrėžiamas mokymo proceso poveikis mokiniams. S. Šalkauskis nurodo, kad

sėkmingas mokinių lavinimas ir išsilavinimas įmanomas tik tada, kai mokymo procese racionaliai dirba mokytojas ir mokinys, kai visas mokomojo darbo organizavimas, metodika ir mokytojo bei mokinių sąveika aktyvina ir tinkamai nukreipia mokinių veiklą. Visa tai būtina, kad mokiniai ne tik išmokyti medžiaga, bet kartu lavėtų ir jų protinės galios, susiformuotų atitinkamas požiūris į dėstomąjį dalyką.

Tuo remdamasis S. Šalkauskis protinimą analizuoja trimis⁹ aspektais: a) kaip mokymą, kuriame svarbiausias mokomasis objektas yra medžiaga, b) kaip lavinimą, būtinai reikalaujanti aktyvios mokinių veiklos, kuri padės mokiniams išigyti "protinių neprarandamų nusiteikimų, atitinkančių intelektualinės kultūros reikalavimus", c) kaip priemonę tvirto būdo dorai asmenybei formuoti (2, p.8).

Sudėtingos protinimo funkcijos reikalauja aukšto lygio mokytojo: tiek asmenybės, tiek profesionalo. Mokytojas negali tenkintis tik paprasta mokymo funkcija. Jis privalo sugebėti intelektualiai lavinti ir auklėti.

Didaktines problemas S. Šalkauskis nagrinėja glaustai ir kartu giliai, nuosekliai, gretindamas pažinimo ir mokomosios medžiagos įsisavinimo loginius ir psichologinius aspektus, mokytojo ir mokinių sąveiką, aiškiai apibrėždamas pedagoginių terminų turinį ir esmę.

Didaktiniuose samprotavimuose stiprios pastangos derinti herbartinę pedagogiką su XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios aktyvios mokyklos teorija, kuri ypač ryški buvo Vokietijoje. Tokia didaktinių problemų nagrinėjimo kryptis visiškai atitiko S. Šalkauskio užmojus nagrinėti teorines didaktikos problemas, plačiau neliėčiant jų praktinių ypatumų. Be to, tokia kryptis Vokietijoje buvo gana išsamiai ir nuosekliai vystoma.

Pagrindinį dėmesį S. Šalkauskis skiria mokymo esmei atskleisti. Aptariami loginiai, psichologiniai bei pedagoginiai šio proceso aspektai bei jų sąveika. Gvildenamos išorinės ir vidinės sėkmingo protinimo sąlygos. Pedagoginiu ir psichologiniu požiūriu ypač turiningos jo mintys apie vidines sėkmingo mokymo bei lavinimo sąlygas. Analizuodamas šiuos klausimus S. Šalkauskis pabrėžia mokytojų (pedagoginis poveikis) ir mokinių (psichologinė būseną) sąveiką mokymo procese. Nurodoma, kad mokymo procese pagal sąlygas abi pusės turi būti aktyvios. "Lygiai klaidinga

yra įsivaizduoti protiną darbą arba kaip savarankišką mokinio veikimą* (2, p. 9). Mokytojo nuostata, darbo stilius veikia mokinių nuostatą, sąlygoja natūralų be prievartos mokymosi stilių. Tai teigiamai veikia mokinių imlumą, aktyvina jų dvasines jėgas, skatina iniciatyvą, kūrybingumą, kas pedagoginiu požiūriu itin svarbu.

Mokytojui ypač svarbu žinoti, ko jis siekia mokymo procese ir kokius uždavinius būtina išspręsti šio tikslo siekiant. Tikslai yra dvejoji: tiesioginiai ir netiesioginiai.

Tiesioginis tikslas - ugdomoji vertybė, kurią S. Šalkauskis supranta kaip poveikį mokiniui, jo nuostatų formavimą per mokymo medžiagą ir mokytojo darbą. Netiesioginis tikslas - ugdomoji gėrybė, egzistuojanti nepriklausomai nuo mokinio. Tai - mokymo turinys. Tačiau mokymo procese nepakanka tik įsisavinti turinį, nors be turinio (gėrybės) nebus ir ugdomosios vertybės. Todėl turinio įsisavinimas neturi būti atsietas nuo lavinimo ir auklėjimo. Mokomoji gėrybė turi pereiti į vertybę, kuri ir pamiršus turinį žmoguje išlieka - žmogus tampa išlavintu.

S. Šalkauskis skiria protinį lavinimą ir išsilavinimą.

Išsilavinimas - platesnė sąvoka. Tai kultūringo žmogaus būseną, kurioje harmoningai suderinamas žinojimas, sugebėjimas ir nusistatymas. Nors S. Šalkauskis didaktiką nusako kaip protinio mokslą, tačiau nurodo, kad protinio idealas - harmoningai išsilavinęs žmogus, savyje derinantis žinojimą, protinį sugebėjimą, kūrybinį nusistatymą, branginantis dvasines vertybes. Todėl svarbu, kad per protinį išbujojusių dvasinių žmogaus interesai.

Remdamasis tuo, kad išsilavinusiame žmoguje turi derintis žinojimas, sugebėjimai ir nuostatos, kad mokymo procese turi būti sąveika tarp mokytojo mokomosios medžiagos ir mokinių, S. Šalkauskis skiria tris pagrindinius protinio uždavinius ir funkcijas, būtent: 1) perteikiamasis uždavinys (perteikiamas turinys - gėrybė) ir perteikiamoji funkcija, 2) vystomos protinės jėgos (vertybės) ir vystomoji funkcija, 3) ugdytinis įjungiamas į kūrybinį darbą ir įjungiamoji funkcija.

Pirmuoju atveju siekiama žinojimo. Čia svarbiausia mokinių imlumas. Antruoju - ugdomi trys pagrindiniai sugebėjimai: a) patirtis - sugebėjimas, atmintis, vaizduotė, b) protaujamas sugebėjimas - suvokimas, sprendimas, samprotavimas ir c) pritaiko-

masis - techninis, išreiškiamasis, sugebėjimas praktiškai vertinti. Trečiuoju atveju - mokinio įtraukimas į intelektualinį visuomenės gyvenimą.

Be šių uždavinių, ugdomi trejopi individualūs mokinio sugebėjimai: imlumas, veiklumas ir kūrybingumas. Individualius sugebėjimus svarbu sieti su tautiškumu ir bendromis žmogiškėmis dorovinėmis savybėmis. Reikia ugdyti tokį žmogų, kuris vertybes matuotų ne subjektyviu asmeniniu, o bendru žmogiškuoju objektyviu matu.

Sudėtingiems didaktiniams uždaviniams spręsti būtinos atitinkamos sąlygos, kurias, kaip minėta, S. Šalkauskis skirsto į dvi grupes - išviršines ir išvidines.

Prie išviršinių sąlygų priskiriama tinkamai sutvarkyta mokykla, mokytojas (kaip asmenybė ir jo profesiniai sugebėjimai). Mokyklos kaip ir mokymosi proceso negalima suprasti siaurai. Tai ne tik protinio, bet ir rengimo žmogaus pašaukimui įstaiga. Jai turi rūpėti visapusiškas mokinių dvasingumo plėtojimas, tautinio, visuomeninio bei valstybinio susipratimo skiepijimas. Čia turi vyrauti tinkamas emocinis klimatas, laisva darbinė kūrybinė atmosfera, mokyklinė taisybė ir mokyklinė taika. Svarbu pedagoginiu požiūriu - gera mokyklos bazė.

Svarbiausia sėkmingo mokymo išviršinė sąlyga - mokytojas. Mokytojui būtini trys pagrindiniai dalykai: pedagoginis pašaukimas, profesinis pasirėngimas ir sugebėjimas dirbti pedagoginį darbą - lavinti ir auklėti vaikus.

S. Šalkauskis siūlo neleisti į mokyklą mokytojo, neturinčio pedagoginio pašaukimo, nes jis kankins save ir vaikus. Skiriami trys mokytojo dalykinio ir pedagoginio rengimo dalykai: žinojimas, sugebėjimas bei mokėjimas šiuos dalykus būtinai derinti. Todėl turi būti gerai apgalvotas teorinis ir praktinis mokytojo parengimas: žinojimai įgyjami per teorines studijas, sugebėjimai - per akademinės pratybas ir praktika - pedagoginiame darbe. Sugebėjimai yra daugiau negu pedagoginiai gabumai ir pasirėngimas. Jie daug priklauso nuo pedagoginės meilės (eros) ir pedagoginės dorovės (ethos).

Sugebėti taip pat reiškia: a) įsijausti į dėstomąjį dalyką, jį mėgti, susižavėti, uždegti mokinių vertybėmis; b) suprasti ir atjausti besimokantį vaiką ir vaikų grupę ir tinkamai prie jų prieiti; c) nuspalvinti darbą emocijomis, dirbti su meile ir atsidavimu ir tuo užkrėsti mokinius, dėstyti meniškai,

įsivaizduojant pagal aplinkybes. Pastarasis sugebėjimas priklausau nuo mokytojo pasirengimo ir improvizacijos meno.

Mokymo sėkmė daug priklauso nuo mokytojo autoriteto, kurį lemia jau minėti sugebėjimai, jo asmenybė, dorinis teisumas, žodžio ir elgesio vienovė, pakili nuotaika. Labai svarbu suvokti tiesos esmę, tiesą pagrįsti, originaliai ją surasti ir taisyti.

Išorinės sėkmingo mokymosi sąlygos veikia mokinį, tuo būdu susipindamos su išvidinėmis sąlygomis.

Analizuodamas išvidines protinio lavinimo sąlygas, S. Šalkauskis pagrindinį dėmesį skiria vaiko psichinei būsenai, tinkamam šios būsenos sužadiniui mokymo procese ir jai nukreipti ta linkme, kad mokymo (protinio) procesas vyktų sėkmingai.

Iškeliamos šios sėkmingo mokymo išvidinės sąlygos:

1. Tinkamas mokinių požiūris į mokytoją (mokytojo autoritetas, mokinių pagarba ir pasitikėjimas juo, pedagoginių santykių problema).

2. Mokinių susidomėjimas (nuostata) mokomuoju dalyku.

3. Dėmesio ir intereso santykis mokymo procese.

4. Imlumo problema.

5. Saviveiksmiškumas.

6. Produktyvus kūrybiškumas kaip sėkmingo protinio lavinimo sąlyga ir tikslas.

Pirmoji sąlyga sėkmingai įgyvendinama, jeigu mokytojo asmenybė ir profesiniai sugebėjimai atitinka tuos reikalavimus, kurie nurodomi kalbant apie išvidines sėkmingo lavinimo sąlygas.

Plačiau ir nuosekliau pedagoginės psichologijos aspektu S. Šalkauskis kalba apie kitas sėkmingo mokymosi sąlygas, charakterizuojančias mokinio vidinę psichinę būseną, sugebėjimus bei nuostatas.

Daug dėmesio profesorius skiria mokinių susidomėjimui, pavadindamas jį "dvasios apetitu". Susidomėjimą mokymo procese jis nusako, kaip "subjekto atsikreipimą į objektą, pagrįstą teigiamuoju vertinimu" (5, p. 242).

S. Šalkauskis aptaria tokias reikšmingas mokytojų, korreguojančiam mokymo procesą, mokinių susidomėjimą rūšis:

a) subjektyvus ir objektyvus susidomėjimas. Pirmuoju atveju tai - susidomėjimas dalyku, antruoju - susidomėjimo priežastis, pavyzdžiui, dalyko nauda ir pan., b) dėmesio patvarumas (at-

sitiktinis ir pastovus dėmesys), c) materialinis ir formalusis dėmesys priklausomai nuo to, ar mokinį sudomino dėstymo turinys, ar procesas; d) tiesioginis ir netiesioginis - ar domina pats dalykas, ar kas kitas, e) pradedamasis ir baigiamasis. Pirmasis subjektyvus, antrasis objektyvus. Pastarasis vertingesnis, jį sąlygoja darbo sėkmė - išvada.

Profesorius aptaria darbo sąlygas, kaip mokinius sudominti dėstomuoju dalyku ir išlaikyti dėmesį, tinkamai mokinius nuteikti, aptaria interesų lavinimo etiką mokymo procese. Prie pagrindinių sąlygų jis priskiria prieinamumą, atsižvelgimą į mokinių turimus interesus, mokytojo sugebėjimą pažadinti mokinių dvasinę veiklumą bei sudaryti malonų psichologinį klimatą, paisyti loginių ir psichologinių mokymo turinio įsisavinimo dėsnių.

Analizuodamas dėmesio ir intereso santykį, S. Šalkauskis pirmiausia aptaria šias sąvokas. Pirmasis - "bendras mūsų dvasios atsikreipimas į dalyką", antrasis - "susikaupimas dalyke". Dėmesys mokymo procese gali būti gilus ir paviršutiniškas, centruotas į vieną dalyką ir pasiskirstęs, pastovus ir nepastovus, sukeltas per pójūčius (išviršinius) ir iš vidaus. Akcentuojama valingo dėmesio svarba ir jo lavinimo psichologiniai ir pedagoginiai etapai mokant. Nurodomi psichologiniai ir iš jų plaukiant pedagoginiai etapai, kuriais turėtų vadovautis mokytojas, siekdamas, kad mokinių dėmesys iš nevalingo taptų valingu.

Psichologiniu požiūriu dėmesys lavėja nuo pasyvaus iki aktyvaus, pereidamas kelis etapus. Pedagoginiu požiūriu nurodomi du etapai: nuo išviršinio prie išvidinio, nuo lengvai pasiekiamo mokyme prie pastoviai vertingo, kuris yra jau ne sėkmingo lavinimo sąlyga, bet ugdomasis tikslas. "Šita prasme galima kalbėti apie pradedamąjį ir atbaigiamąjį dėmesį" (5, p. 244). Ugdomo požiūriu svarbiausia valingas, o mokymo sėkmė - savaimingas dėmesys.

Mokymo sėkmę daug lemia tai, kiek mokiniai sudominami mokomuoju dalyku ir kiek išugdyta jų valia. Tai susiję su mokymosi įtampa ir stropumu, kurią S. Šalkauskis supranta kaip valios pastangomis pagrįstą dėmesį. Išugdžius stropumą, pats mokymosi procesas tampa įdomus.

Pedagoginiu požiūriu svarbu, ar mokiniui įdomu tai, kas jį liečia asmeniškai (subjektyvus susidomėjimas), ar įdomumą

sužadina dėmesio įtampa (objektyvus susidomėjimas). Vadovaudamasis šiais samprotaviniais, S. Šalkauskis analizuoja stropumo ugdymo problemą. Remdamasis F. Egersdorferiu, jis nurodo tris stropumo ugdymo pakopas, kurios ypač įdomios mums dabar, kai pereinama nuo autoritarinio režimo mokykloje prie savarankiškumo. S. Šalkauskio nuomone, kol mokiniai vadovaujasi išoriškai sužadintu savaimingu įdomumu, būtina autoritarinė darbo tvarka ir stropi kontrolė. Kai mokiniai turi dvasinių interesų, pradeda savarankiškai dirbti su mėgiama medžiaga, mokytojas turi į šiuos polinkius išsigilinti ir vadovaudamasis vaikų interesais surasti ir paskatinti stropos motyvus. Kai mokinio interesai tampa dorovingi, "privalu jų vesti prie pedagoginės stropos, kuri susijusi su atsidėjimu, gali pasiekti įprastinį, automatinį ir mėgstamą laipsnį (5, p. 245).

Dėmesio įtampa ir stropumas sąlygoja mokinių nuovargį, kurį mokytojas turi pajusti ir leisti mokiniams pailsėti. Tačiau S. Šalkauskis įspėja, kad nuovargio negalima painioti su nuoboduliu, kai energiją išsekina nenormali emocinė būsena. Teigia, kad intelektualinis darbas mažiau vargina negu nenormali emocija. Remdamasis E. Klaporedo tyrimais, S. Šalkauskis daro išvadą apie emocijų ir interesų poveikį nuovargiui. Nurodo, kad nevargina lengvas ir įdomus darbas, mažai vargina sunkus ir įdomus darbas, neproporcingai pagal savo reikšmę vargina lengvas, bet neįdomus darbas. Labiausiai vargina sunkus ir neįdomus darbas. Taigi intereso problema mokant ypač svarbi, neatsietina nuo dėmesio lavinimo.

Mokymo procese svarbu įsisavinimas. Šią problemą S. Šalkauskis sieja su receptyvumu (imlumu), kurį supranta kaip vaiko psichinį sugebėjimą prisimti ir asimiliuoti pažinimo pradus. Skiria ir aptaria šias imlumo rūšis: savaimingas ir valingas, atmintinis ir protaujantis, pradedamasis ir atbaigiamasis (priklausomai nuo to, ar kalbama apie receptyvumą lavinimo pradžioje kaip sėkmingo išmokymo sąlygą, ar pabaigoje - kaip tikslą), pagrįstas percepcija ir atmintimi bei išgyvenimu ir apercepcija. Įspėja, jog negalima painioti percepcijos (betarpiško suvokimo) ir apercepcijos (įsisąmoninto suvokimo). Pirmoji svarbi iš pradžių, antroji - toliau įsisavinant. Apercepcijoje patyrimas (senas ir naujas pažintis) susijusi su jausmais ir vertinimais. Todėl mokytojas turi stiprinti mokinių išgyvenimus. Pagal senes

ir naujos pažinties santykių apėrcepcijoje išvelgiami trys tarp-
sniai: a) reprodukciija - išgūdzijų ir atsiminimų atranka pagal
giminiškumą, b) asimiliacija - išpūdzijų ir atsiminimų poveikis
vienų kitiems, c) asociacija - išpūdzijų ir atsiminimų sujungi-
mas į visumą.

Asociacija mokant labai svarbu; o norint ją realizuoti,
svarbu gerai mokinius parengti apėrcepciniam suvokimui.

Mokytojui svarbu gerai suvokti mokinių protinio imlumo ei-
gą bei sąlygas ir pagal tai reguliuoti savo veiklą.

Greta imlumo, intelektualiniam lavinimui svarbu išugdyti
mokinių saviveiksmiškumą. Tai siejasi su darbo principu. Savi-
veiksmiškumą S. Šalkauskis supranta kaip iš mokinio vidaus ky-
lantį savarankišką veiksmą, kuris lavina ir ugdo jo dvasią. Mo-
kymas turi žadinti šį vidinį poreikį. Mokymo savarankiškumas -
tai nėra žaidimas, o darbas - planingas ir aktyvus žmogaus ener-
gijos panaudojimas siekiant už darbo ribų esančio tikslo. Tuo
tarpu žaidimui trūksta planingo ir išviršinio tikslo. Mokymo
procesas turi būti grūndžiamas darbo, tiksliau - veiklos prin-
cipu. S. Šalkauskis skiria pradedamąjį ir atbaigiamąjį savaran-
kiškumą. Pirmasis (dažnai minimalus) yra sėkmingo darbo sąlyga,
antrasis - tikslas. Savarankiškumo poveikį sąlygoja tai, kaip
mokytojas jį suvokia ir taiko.

Savarankiškumas būtinas sėkmingai mokinio saviugdai. Tam
naudotinos įvairios mokinių veiklos rūšys - žaidimas, sportas,
darbas. Tačiau veikla turi būti savarankiška, tikslinga ir už-
baigta.

Mokinys savarankiškai ir aktyviai turi siekti produktyvaus
kūrybingumo, kuris yra sėkmingo lavinimo ir sąlyga, ir tikslas.
Reikia, "kad mokinys dalyvautų protinimo darbe su maksimaliu
veiklumu, asmenine iniciatyva, originaliu užsimojimu ir pasiry-
žimu pasiekti tikslingai atbaigtų išdavų" (5, p. 250).

Intelektualinis lavinimas mokykloje turi parengti jaunąjį
kartą visuomeniniam gyvenimui ir kūrybingam darbui. Todėl svar-
bu, kad mokykla nuosekliai žadintų mokinių kuriamąjį vaizduo-
tę, skatintų ją naudoti tikslingame darbe, pradėtą darbą už-
baigti. Kūrybinį darbą reikia derinti su mokinių turimu mecha-
niškos veiklos patyrimu, suteikti jam aiškesnę, gilesnę pras-
mę. Kūrybingumas neatsiejamas nuo mokinių nuostatų, dėmesingumo,
dvasinio veržlumo. Tai ne tik sėkmingo lavinimo sąlyga, bet ir

ugdymo tikslas.

Apžvelgęs bendrąsias psichologines, logines ir pedagogines mokymo ir mokymosi proceso problemas, S. Šalkauskis analizuoja teorinius mokymo turinio klausimus: Mokomąjį turinį sudaro mokomasis lobis: mokomoji medžiaga ir mokomoji gėrybė. Medžiaga labiau charakterizuoja materialinį, o gėrybė - formalųjį mokymo aspektą. Mokomasis lobis tai sujungia. Taigi mokomasis lobis - tai mokomųjų gėrybių visuma, charakterizuojanti mokyklos lavinamąjį darbą. Tai dvasinis turtas, kurį mokiniai įgyja ir kuris juos formuoja. Iš neribotų dvasinių gėrybių mokykla pasirenka tai, kas labiausiai lavina ir kiek leidžia mokyklos salygos. Lobį reikia pasirinkti ekonomiškai, "su minimum mokomojo lobiai privalu pasiekti maksimumą lavinamojo efekto" (6, p. 402).

Mokomojo lobiai atrinkimo ir struktūros klausimus S. Šalkauskis nagrinėja aptardamas mokymo plano ir programos klausimus (S. Šalkauskis tai vadina planu siaurąja ir plačiąja prasme). Aptaria mokymo turinio atrankos, paskirstymo dalykus, plano (ir programos) struktūros, koncentracijos problemas ir jų sudarymo principus. Pabrėžiami šie principai: ekonomiškumo, tikslingumo (pagal mokyklos paskirtį, laipsnį), vertingumo (objektyviai ir pedagogiškai vertingą minimumą), gyvenimiškumo.

Bendrojo lavinimo mokykloje svarbu žinių universalumas (materialioji pusė) ir pilnumas (formalioji), įvairių sričių (gamtinių, humanitarinių ir t.t.) žinių pagrindu įgyti visas dvasines funkcijas (empirinę, loginę, praktinę) ir sugebėjimus (techninius, kūrybinius, dorovinius). Kiekvienam mokyklos tipui ir laipsniui svarbu rūpestingai atrinkti iš mokslo lobyno mokomąjį dalyką.

Remdamasis F. Egersdorferiu S. Šalkauskis siūlo tokią mokomosios medžiagos parinkimą ir plano struktūrą atskirų laipsnių bendrojo lavinimo mokyklai:

1. 6-10 metų vaikams (pradinė mokykla) - aplinkos stebėjimo tarpsnis;
2. 11-15 metų (nepilna vaikinė)-sintetiško įsisavinimo tarpsnis;
3. 15-20 metų - pagilinto apdirbimo tarpsnis.

Pradinėje mokykloje vyrauja daiktų pažinimas, kuris remiasi tėviškos stebėjimu, bei pratybinio pobūdžio darbai: rašymas, skaitymas, skaičiavimas, dainavimas, mankšta. Antrojo laipsnio

mokykloje - faktinės medžiagos rinkimas ir sisteminimas, trečiojo laipsnio - daugiau savarankiškas gilinimasis į sudėtingesnes problemas, kurias kelia ne tik mokymo turinys, bet ir gyvenimas.

Vertingos S. Šalkauskio mintys apie žinių sisteminimą ir jo reikšmę mokiniams lavinti. Tai jis vadina koncentracija, kurią nusako kaip mokomosios medžiagos sutelkimą mokiniui lavinti. Aptariamos atskiros koncentracijos rūšys ir jų lavinamasis poveikis. Nurodoma, kad visapusiškai koncentracijai būtina tarpdalykinė koreliacija, padedanti sujungti dalykus į harmoningą visumą. Koncentracija svarbi tiek perteikiant žinias (objektyvi koncentracija), tiek vystant sugebėjimus (subjektyvi koncentracija).

S. Šalkauskis skiria keturis subjektyvios koncentracijos laipsnius: 1) dalyko esmės, centrinių sąvokų suvokimą, 2) atskiro dalyko visumos suvokimą, 3) suvokimą ryšių tarp atskirų dalykų, 4) valingos, harmoningos, koncentruotos pasaulėžiūros susiformavimą.

Mokymo turinio problemas S. Šalkauskis užbaigia apžvelgdamas mokymo programų sudarymo pagrindinius principus. Nurodo, kad per daug neregamentuota mokymo programa gali būti tik ten, kur mokytojai aukštos kvalifikacijos. Akcentuojama mokymo turinio atrankos svarba pagal subjektyviai ir objektyviai reikšmingus lavinamuosius uždavinius ir jų vienovę, pagal mokinių amžių ir išsivystymo lygį, medžiagos koncentraciją, akcentuojamas programos nuoseklumas atskirai klasei ir tarp klasių ir kt. (6, p. 411, 412).

Trečiasis S. Šalkauskio didaktikos skyrius skirtas mokymo ir mokymosi metodikai. Skiriama bendroji visų mokymo dalykų ir specialioji (atskirų mokymo disciplinų) lavinimo (prótinimo) metodika.

Nurodoma, kad sprendžiant mokymo metodikos problemas siejasi trys tarp savęs susiję klausimai - pažinimo, mokymosi ir mokymo, nes mokymosi proceso eiga - specifinis mokinių pažinimas, kuris sąlygoja ir mokymo metodiką.

Pažinimo vyksmo problema nėra tiesioginis pedagogikos, o filosofijos klausimas, bet didaktika juo turi remtis. Todėl profesorius trumpai apžvelgia pagrindinius pažinimo etapus ir su juo susietus mokinyje vykstančius psichinius pažinimo procesus pradedant jutimais bei pojūčiais ir baigiant mąstymo

operacijomis. Kartu akcentuojama valia ir motyvai, kaip skatinantys pažinimą, vertinimą ir taikymą.

Kalbėdamas apie mokymosi vyksmą S. Šalkauskis pabrėžia mokymosi ir mokslinio pažinimo specifiką: "Mokymasis apskritai yra žinojimo ar sugebėjimo savinimasis su pagalba tam tikrų priemonių" (7, p. 484). Čia ne tik išsavinama jau pažinta, bet taip pat skirtingai nuo mokslinio pažinimo metodai ir priemonės. Tačiau aukštesniuose mokymosi laipsniuose metodai labiau priartėja prie mokslinio pažinimo.

Toliau S. Šalkauskis apsisotja prie trijų psichologinių ir loginių žinių išsavinimo (iš mokinių pusės) ir mokymo (iš mokytojo pusės) pakopų, kurios turi būti suderintos su psichologiniais pažinimo dėsniais:

- a) patyrimas mokymesi ir atvaizdavimas^x mokyje,
- b) supratimas mokymesi ir išsąmoninimas mokyje,
- c) pritaikymas mokymesi ir veikdymas^{xx} mokyje.

Patyrimas gali būti tiesioginis ir netiesioginis, todėl ir mokytojo atvaizdavimas gali būti įvairus: demonstravimas, iliustravimas, vaizdus žodis.

Kadangi supratimas kaip protinio išsavinimo laipsnis gali būti nominalinis (žodžio) ir realinis (prasmės), tai ir mokydamas mokytojas sieks žodžiu ar vaizdu pabrėžti dalyko esmę.

Svarbūs pritaikymo momentai: mokomasis dalykas įtvirtinamas mokinio psichikoje ir antra - gautos žinios taikomos kitiems reikalams. Taigi mokyje veikdymas siekia tiek ugdyti vidinį aktyvumą, tiek išoriškai išsivintą pritaikyti, išreikšti. Todėl aktyvinimas (veikdinimas) svarbus ne tik trečiuoju mokymo (protinio) etapu, bet ir per visą jo vyksmą. Vyksmo etapų taip pat negalima suprasti sustingusiai ir formaliai. Jie nenormuoja mokymosi eigos kiekvienu atveju, o tik vyksmą apskritai.

Bendroji mokymo metodika neturi nusikalsti mokymo loginiai ir psichologizacijai. Logika reikalauja racionaliai derinti analizę ir sintezę, nes analizė duoda realų pagrindą, o sintezė - žinių pilnumą. Analizės ir sintezės derinimas priklauso nuo konkrečių mokymo formų, dėstomojo dalyko sudėtingumo, moki-

^x Suprasti: demonstravimas, įvairių vaizdinių priemonių naudojimas

^{xx} Suprasti: skatinimas taikyti

nių išprusimo ir t.t. Tai žinodamas mokytojas turi apgalvotai derinti analizę ir sintezę.

Peržvelgęs bendrąją mokymo metodiką S. Šalkauskis analizuoja atskirus mokymo metodus, lytis ir būdus. Metodai - tai bendriausia mokytojo veiklos nuostata. Lytis - protinio (protinio lavinimo M. K.) priemonės, susietos su psichologiniais mokomojo vyksmo tarpniais. Būdai siejasi su mokymo vyksmu ir technika. Tačiau metodų, lyčių ir būdų skirtumai labiau skiriami tik mokymo teorijoje.

S. Šalkauskio nuomone, "Mokymo metodas yra racionalus, nuoseklus ir visuotinai reikšmingas mokomojo veikimo būdas, nukreiptas į mokymo tikslą ir suderintas tiek su mokinio prigimtimi, tiek su mokomojo dalyko ypatybėmis" (8, p. 562). Parenkant metodą svarbu išvengti jo visuotinį reikšmingumą, galiojantį visur, pagal reikiamas sąlygas ir individualumą, taikomą konkrečiomis aplinkybėmis. Šito nepaisydamas mokytojas gali pasukti į manierą (dirba tik savaip, nepakildamas iki universalios individualumo) arba į šabloną, kai mokytojas nesugeba individualizuoti bendrų didaktinių principų konkrečiomis aplinkybėmis. Tinkamai suvoktas ir panaudotas mokymo metodas padeda racionaliai įvertinti savo ir kitų darbo patirtį ir sėkmingai dirbti. Tačiau metodas neturi užgniaužti mokytojo kūrybos.

S. Šalkauskis mokymo metodus skiria plačiąja ir siaurąja prasme. Pirmieji lemia bendrąją mokymo kryptį ir stilių ir skirstomi pagal mokytojo ir mokinių aktyvumą. Tuo pagrindu skiriami tetiniai ir euristiniai metodai. Tetinis metodas labiau dogmatinis, reikalaujantis mokinių pasitikėjimo. Čia svarbu mokytojo veiklumas, o mokinių - dėmesys. Euristinis metodas iš mokytojo reikalauja daugiau išradinumo, iš mokinių - savarankiško, veiklaus sugebėjimo. Naudojant tetinį metodą, mokiniai daugiau seka mokytoją, euristinį - samprotauja. Todėl euristinio metodo efektyvumas yra didesnis. Šis metodas reikalauja didesnio mokytojo pasirengimo, todėl praktikoje dažnai nepakankamai taikomas.

Pripažindamas euristinio metodo pirmenybę S. Šalkauskis nepaneigia ir tetinio. Jis pataria abu metodus racionaliai kombinuoti; skiria keturis kombinacijos variantus: 1) mokytojas pateikia mokiniams medžiagą ir jos analizavimo būdą (lytį); 2) mokytojas pateikia medžiagą, o būdą (lytį) randa moki-

niai. Pavyzdžiui, mokytojas pateikia faktus, o mokiniai padaro išvadas, 3) mokytojas pateikia lytį, o mokiniai randa medžiagą, pavyzdžiui, mokiniai stebi daugelį individų, o mokytojas nurodo bendrąjį tipą; 4) mokiniai randa ir medžiagą, ir lytį. Taigi gaunami keturi kombinuoti metodai: 1) medžiagos ir lytis teikiama, 2) medžiagos teikiama ir medžiagos randama, 3) medžiagos randama ir lyties teikiama, 4) medžiagos ir lyties randama.

Nurodydamas, kad tikslinga abu metodus kombinuoti, S. Šalkauskis pabrėžia, kad euristinį metodą reikia naudoti kur galima, tetinį - kur būtina.

Be aptartų bendrųjų mokymo metodų, yra ir specialieji, sąlygojantys ne ištisą bendrą mokymo linkmę, o atskirus faktorius, kaip antai: mokymo (protinimo) vyksmą, priemonių taikymą, pamokos tvarką ir kt. Pagal protinimo vyksmą skiriami šie: empiriniai, racionalūs, analitiniai, sintetiniai ir kiti metodai. Pagal priemonių taikymą - pokalbis, nuoseklus dėstymas, aiškinimas. Pagal mokymo organizavimą ("protinimo sąrangos atžvilgiu") varžomasis ir laisvasis metodai. Laisvasis metodas, kai mokytojas dirba laisvomis formomis (pvz., Daltono planas). Varžomasis - tradicinė penkių dalių struktūros pamoka. Varžomasis metodas labiau susijęs su tetiniu, laisvasis su euristiniu metodu. S. Šalkauskis siūlo varžomąjį ir laisvąjį metodą (dabar priimtas terminas - mokymo organizavimo forma, M. K.) derinti.

Kalbėdamas apie mokymo lytį, S. Šalkauskis skiria lyties esmę ir paskirtį. Kaip minėjome, palyginti su metodu, lyties sąvoką S. Šalkauskis supranta siauriau, o palyginti su mokymo būdu, ji skiriasi tuo, kad būdas liečia labiau techninį, lytis - psichologinį klausimą. Tačiau praktiškai lytis ir būdas dažnai susipina.

Remdamasis F. Egersdorferiu, mokymo lytis S. Šalkauskis skirsto pagal protinimo, t.y. pagal mokymo ir mokymosi turpsnius, kurių yra po tris, būtent: mokymosi - patyrimas, supratimas, pritaikymas, o mokyme atvairdinimas (pertelkinas žodžių arba vaizdinių būdu, M. K.), išsimačionimas, veikdymas. Mokymo turpsniai turi sudaryti racionalią sąlygą mokymosi turpsniams: atvairdinimas - patyrimai, išsimačionimas - supratimui, veikdymas - pritaikymui. Kadangi patyrimas gali būti tie toginis ir ne toginis, tai ir mokymo lytis gali būti

rodomoji arba vaizduojamoji (suprask - žodžiu vaizduojamąją priemonę, M. K.). Jeigu supratimas gali būti nominalinis ir realinis, tai ir mokymo lytis - aiškinamoji, pabrėžianti žodžio prasmę, arba išvystomoji, pabrėžianti žodžio esmę.

Jokia mokymo lytis negali būti be ryšio su mokymosi lytimi. Todėl gaunamos šešios koreliatyvios mokymo ir mokymosi lytys, būtent:

- 1) stebėjimas - parodomoji lytis,
- 2) vaizdavimas - vaizduojamoji lytis,
- 3) išraiškos išsiskyrimas (nominalinis) - aiškinamoji lytis,
- 4) dalyko idėjos išsiskyrimas - išvystomoji lytis,
- 5) išimtinimas ir išsiviklinimas (suprask: sąmoningas išimtinimas, M. K.) - sustiprinamai veikiamoji lytis,
- 6) pritaikymas, panaudojimas, kuriamoji išraiška - pritaikomai veikdomoji lytis (9, p. 643).

Mokymo ir mokymosi lyties santykis priklausys ir nuo mokymo metodo. Naudojant tetinį metodą, aktyvumo centras yra mokymo lytyje, naudojant euristinį metodą - mokymosi lytyje.

Savo didaktinius samprotavimus S. Šalkauskis užbaigia atskirų mokymo lyčių analize, remdamasis vokiečių autoriais F. Egersdorferių, O. Vilmanu ir kt., jų didaktiniuose samprotavimuose vartojamais terminais.

Rodomoji mokymo ir jai atitinkanti mokymosi stebimoji lytis grindžiamos vaizdumo principu. Tikslas - sudaryti sąlygas stebėti daiktą, vaizdą, veiksmą, pereiti nuo pojūčio prie vaizdinio. Akcentuojama vaizduotė veikianti vaizdi kalba. Pabrėžiamas žiūrėjimo ir stebėjimo santykis: pirmuoju - pažinimo momento beveik nėra, antruoju - jau artėjama prie analizės. Taip pat aptariamas daikto rodymas, veiksmo demonstravimas (procesas, tapimas) ir akivaizdaus veiksmo atlikimas, kada vaikams tik rodoma, bet jie turi veiksmą atlikti. Apžvelgiamos ir atskiros vaizdumo priemonės. Pabrėžiama, kad mokytojo vaizdavimas (rodymas, demonstravimas) turi atitikti mokinių suvokimo bei vaizdinių formavimosi mechanizmus.

Aiškinamosios mokymo lyties paskirtis - sudaryti sąlygas, kad mokiniai suprastų, kas išreikšta žodžiu, tekstu ir t.t. Čia svarbu išaiškinti žodžio ir dalyko prasmę (loginę, kultūri-

nę, realius santykius su būtimi). Aiškinamoji lytis pagal reikalingą įvairiais aspektais derinama su vaizduojamąja. Šios lyties užduotis taip pat parengti mokinių savišvietai.

Išvystomoji mokymo lytis. Ją S. Šalkauskis skiria nuo išvystomosios ugdymo funkcijos, visybiškai skatinančios ugdytinio jėgų plėtotę. Išvystomoji mokymo lytis ugdytinio jėgas plėtoja tik per mokomąją dalyką.

Svarbiausia išvystomosios lyties pozicija - problema, kurią spęsdami aktyvus mokytojas ir mokinys; tikslas - giliau dalyką suprasti, pagrįsti, išplėsti mokinių akiratį. Tai atliekama panaudojant induktyvinę analizę, deduktyvinę sintezę, aptariant, svarstant, samprotaujant.

Sudėtingiausia naudojant išvystomąją lytį yra įrodymas ir samprotavimas. Pirmuoju stengiamasi pagrįsti teiginį, antruoju - logiškai, sistemingai, svarstant visapusiškai dalyką atskleisti. Kiekvienas įrodymas remiasi realiai ir logiškai pagrįsta teze, o samprotavimas nuosekliai pateikia logišką visumos struktūrą.

Naudojant išvystomąją mokymo lytį, ypač svarbu, kad mokiniai sugebėtų sekti logišką minties eigą, aiškiai orientuotąsi, kur klausimo pradžios ir baigiamasis taškas. Svarbu, kad tikslo būtų siekiama nuosekliai, racionaliai. Todėl reikia stimuliuoti mokinių savarankiškumą. Būtina vengti tuščių pašnekesių, panaudoti svarstomąją pokalbį, verčiantį mokinius įsisąmoninti esmę. Mokytojas tik minimaliai įsikišdamas turėtų koordinuoti mokinių mąstomojo darbo sėkmę.

Sustiprinamai veikdomoji mokymo lytis. Ji svarbi trečiuoju įsisavinimo etapu - pritaikymo. Čia S. Šalkauskis skiria dvi lytis: 1) sustiprinamai veikdomoji mokymo lytis, kurios tikslas, kad mokiniai įsimintų ir lavėtų; 2) pritaikomoji veikdomoji lytis. Tikslas - įsisavinti pritaikymas, kūrybinės mokinių pastangos. Tačiau norint pritaikyti pirmiausia reikia gerai įsisavinti. Remdamasis O. Vilmanu, S. Šalkauskis skiria dvi šios lyties priemones: kartojimą, kai akcentas yra atmintis, ir pratybas, kai akcentas sugebėjimų lavinimas. Todėl aptariamas kartojimo ir pratybų racionalus naudojimas. Kadangi svarbu, kad mokiniai ne tik išmokytų, bet ir taikytų, didaktika turi nagrinėti ne tik mokymo, bet ir mokymosi lytis. Įsiminimo ir sugebėjimo vystymo dėsnius turi suvokti mokytojas ir mokinys, nes

pirmasis veiktina, antrasis veikia.

Pritaikomai veikdomoji mokymo lytis. Jos paskirtis - žadinti mokinių poreikį taikyti pažintinius sugebėjimus. Savo išorine forma ji nesiskiria nuo kitų mokymo lyčių, tačiau pagrindinis tikslas.- žadinti mokinių savarankiškumą ir kūrybingumą.

Sustiprinamai veikdomosios ir pritaikomosios lyties tarpusavyo santykis analogiškas sustiprinamui ir pritaikymui, nes sustipriname, kad taikytume, o taikydami sustipriname. Svarbu, kad pradėtos mokykloje taikyti žinios ir mokėjimai perėtų į gyvenimą. Pirmiausia reikia, kad mokiniai gerai sugebėtų išmokta taikyti mokykloje. Todėl svarbu metodiškai apgalvoti užduotis, jų nuoseklumą, sprendimo būdus, pamokinio ir namų darbų ryšį. Būtina neužgriaužti mokinių iniciatyvos, kūrybiškumo.

Remdamasis S. Hesenu, S. Šalkauskis nurodo, kad nuoseklus rengimas kūrybiniam protiniam darbui pereina atskirus etapus ir susijęs su žaidimo elemento įtraukimu į pamoką ir jo siejimu su intelektualine kūryba. Žaidimo elementų kiekis daug priklauso nuo mokinio amžiaus. Tačiau S. Šalkauskis nurodo, kad žaidimas turi sietis su pamokos uždaviniais, nevirsti nei pasilinksminimu, nei pasyviomis mechaninėmis pratybomis" (9, p. 750). Čia pat primena S. Heseno žodžius, kad pamoka, kaip ir žaidimas, taip pat gali dvejopai išsigimti: "Atitrūkusi nuo aukštesnio kūrybos tarpsnio, kuris suteikia jai pateisinimą ir prasmę, pamoka išsigimsta į grynai mechaninį darbą, į mokinio kartojamą pavyzdį, mokytojo parodytą" (9, p. 750). O pamoka, ne laiku paversta kūryba, tampa paviršutiniška, vietoje rimtos kūrybos skatinanti mokinių nerūpestingumą ir paviršutiniškumą.

Baigdamas S. Šalkauskis nurodo, kad jis apžvelgia tik teorines didaktikos problemas, kurias smulkiai išnagrinėti ir konkretizuoti turi praktinė didaktika.

x S.

x x

S. Šalkauskio didaktinės pažiūros mums šiuo mokyklos pertvarkos metu ypač veiksmingos dviem požiūriais. Pirma, didaktikos problemos grindžiamos nuosekliai derinant loginį ir psichologinį pažinimo, mokymo turinio išsėvinimo ir asmenybės ugdymo pagrindą. Antra, sprendžiant bet kurią didaktikos problemą, apžvelgiama ir nuosekliai derinama mokytojo ir mokinių veikla. Tuo būdu įtikinamai ir nuosekliai sprendžiama dabartiniu metu ypač aktuali pedagoginio bendravimo ir santykių problema pag-

rindinėje mokyklos veikloje - mokymo procese. O tai viena iš pagrindinių sėkmingo asmenybės ugdymo sąlygų, pagrindinis demokratijos įgyvendinimo ne tik mokykloje, bet ir plačiose visuomenės sferose laidas.

LITERATŪRA

1. Prof. St. Šalkauskis. Bendrieji pedagogikos pagrindai. Sisteminė santrauka, II l. - Kaunas, 1936.
2. Prof. St. Šalkauskis. Lavinimo mokslas: Pratarčiai; Didaktika: įžanga; Pirmasis skyrius: Protinimo supratimas ir jo tikslai // Lietuvos mokykla, 1936. - Nr. 1. - P. 3-13.
3. Prof. St. Šalkauskis. Protinimo organizacija // Lietuvos mokykla, 1936. - Nr. 2. - P. 81-95.
4. Prof. St. Šalkauskis. Išviršinės protinimo sąlygos // Lietuvos mokykla, 1936. - Nr. 3. - P. 161-171.
5. Prof. St. Šalkauskis. Išvidinės protinimo sąlygos // Lietuvos mokykla, 1936. - Nr. 4. - P. 241-250.
6. Prof. St. Šalkauskis. Mokomasis lobis ir jo santvarka // Lietuvos mokykla, 1936. - Nr. 6/7. - P. 401-411.
7. Prof. St. Šalkauskis. Bendroji protinimo metodika // Lietuvos mokykla, 1936. - Nr. 8/9. - P. 481-490.
8. Prof. St. Šalkauskis. Mokymo metodai // Lietuvos mokykla, 1936. - Nr. 10. - P. 561-568.
9. Prof. St. Šalkauskis. Mokymo lytys // Lietuvos mokykla, 1936. - Nr. 11. - P. 641-648; Nr. 12. - P. 743-750.

Stasė Valatkienė

AKTYVIOSIOS MOKYKLOS ATSTOVŲ KRITINIS POŽIŪRIS Į HERBARTO MOKYKLĄ

XIX amžiaus pabaigoje - XX amžiaus pradžioje Vakarų Europoje ir JAV intensyviai besivystanti mokslo ir technikos pažanga paveikė įvairių tipų mokyklų funkcijas, jų paskirtį: pirmiausia išmokyti jaunąjį kartą įgytas žinias taikyti pakitusiomis sąlygomis. Labiausiai buvo vertinama mąstanti, kūrybinga asmenybė, galinti daryti stebuklus įvairiose mokslo, technikos srityse bei ka dieniame gyvenime. Kaip pastebi J. Lankas, dvi-